

Center for Strategic Studies of the
Islamic Republic of Iran Army

**Journal Of
Army Strategic Research**
Print ISSN:27834212
Volume 2, Issue 4
Summer 2023
P.P. 91-109

Good governance in the financial system to preserve and consume beit-al-mal in the light of Imam Ali's words

Davod Faridpoor ^{1*}, Ali Taheri²

Abstract

Calculation of profitability and the necessity of accuracy in the consumption of resources and public expenses are important pillars of an Islamic government, and in this regard, the importance of preserving and using the treasury and preventing corruption is raised. This research has an applied purpose and a descriptive-exploratory approach that uses the theme analysis method and thematic research method in the light of the words of Imam Ali (AS). In order to identify themes and concepts related to financial factors, Nahj al-Balagheh was examined and then the main themes related to it were extracted and coded. Opinions of independent coders and a group of experts were used. The findings of the research were categorized into four themes by referring to the life and sayings of Hazrat Ali (peace be upon him) for the efficiency of the financial system of the government and the preservation of the treasury: A- Paying attention to the people and getting help from the people. B- Having clear financial rules and policies. C- Directions of healthy financial executives: D- Regarding fairness: E- Behavior of financial executives:

Key words: financial system, treasury, sound financial policies, principle of justice, financial corruption

Citation: Faridpoor Davod, Taheri Ali, (2023). Good governance in the financial system to preserve and consume beit-al-mal in the light of Imam Ali's words. *Journal Of Army Strategic Research*, 2 (4), 99-109

1. PhD - Communication Sciences - Allameh Tabatabai University Tehran- Iran
92pooya@gmail.com
2. PhD - Management - Islamic Azad University - Tehran – Iran

Received: 2023/03/16
Accepted: 2023/05/26

Article Type : Research - based

حکمرانی خوب در نظام مالی جهت حفظ و مصرف بیت‌المال در پرتو سخنان امام علی (ع)

داود فریدیپور^۱، علی طاهری هشی^۲

چکیده

حساب پس‌دهی و ضرورت دقت در مصرف منابع و هزینه‌های عمومی از ارکان مهم یک حکومت اسلامی می‌باشد که در این خصوص اهمیت حفظ و مصرف بیت‌المال و جلوگیری از فساد مطرح می‌گردد. این پژوهش از نوع هدف کاربردی و رویکرد توصیفی-اکتشافی دارد که از روش تحلیل تم و روش تحقیق موضوعی در پرتو سخنان امام علی (ع) استفاده شده است. برای شناسایی تم‌ها و مفاهیم مرتبط با عوامل مالی، نهج البلاغه مورد بررسی قرار گرفت و سپس مضامین اصلی مرتبط با آن استخراج و کدگذاری گردید. از آراء کدگذاران مستقل و گروهی از خبرگان بهره گرفته شد. یافته‌ها حاصل از تحقیق با مراجعه به سیره و اقوال حضرت علی علیه‌السلام برای کارآمدی نظام مالی حکومت و حفظ بیت‌المال در چهار مضمون دسته‌بندی گردید: الف-توجه به مردم و اخذ کمک از مردم: ب-داشتن قوانین و خط مشی‌های مالی شفاف، ج-مختصات مجریان مالی سالم: د-رعایت انصاف: ه-رفتار مجریان مالی

واژگان کلیدی: سیستم مالی، بیت‌المال، خط مشی‌های سالم مالی، اصل عدالت، فساد مالی

استناد: فریدیپور داود، طاهری هشی علی، حکمرانی خوب در نظام مالی جهت حفظ و مصرف بیت‌المال در پرتو سخنان امام علی (ع) (۱۴۰۲) فصلنامه مطالعات راهبردی ارتش، ۲ (۴)، ۹۹-۱۰۹.

۱. دانش آموخته‌ی دکتری، علوم ارتباطات، دانشگاه علامه طباطبائی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)
pooya@gmail.com

۲. دانش آموخته‌ی دکتری، مدیریت، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران.

مقدمه

یکی از مفاهیمی که در سال‌های اخیر برای هدایت بهینه سرمایه‌گذاری‌ها در مباحث مالی مطرح است، مفهوم حکمرانی خوب است. حکمرانی خوب بدون حمایت عوامل دیگر، به خصوص محیط داخلی، به دست نمی‌آید (کی‌سی، کیوین و رایت، ۱۹۹۷). حکمرانی خوب، ابزار مهمی در تعیین قیمت سرمایه در بازارهای داخلی و خارجی سرمایه است و اهمیت روز افزونی دارد. کشورها باید مجهز شوند تا بتوانند رقابت کنند، برقرار بمانند و در هر جایی اعتماد سرمایه‌گذار را افزایش دهند. حکمرانی خوب از جمله روش‌های مدیریتی است که در این راستا به کشورها کمک می‌کند. علی‌رغم اهمیت حکمرانی خوب در تولید ناخالص داخلی، تحقیقات کمی درباره چگونگی حمایت محیط داخلی سازمان از اجرای حکمرانی خوب شرکتی و تأثیر آن بر عملکرد شرکت انجام پذیرفته است. تحقیقات انجام شده نشان می‌دهد که حکمرانی خوب قادر است هرگونه محیط تجاری پیش‌بینی‌ناپذیر را پیش‌بینی کند و عملکرد شرکت‌ها را ارتقا دهد (نستور، ۲۰۰۰) کشور ما که به منزله نظامی اسلامی، با برخورداری از رهنمودهای ارزشی و اخلاقی ویژه موظف به توسعه سیستم حراست از بیت‌المال است براساس فرمان ۸ ماده‌ای رهبر انقلاب بخش‌های مختلف نظارتی در سه قوه از قبیل سازمان بازرسی کل کشور، دیوان محاسبات و وزارت اطلاعات باید با همکاری صمیمانه، نقاط دچار آسیب در گردش مالی و اقتصادی کشور را به‌درستی شناسایی کنند و محاکم قضایی و نیز مسئولان آسیب‌زدایی در هر مورد را یاری رسانند. "این تاکید نشانگر آسیب‌پذیری سیستم و گردش مالی و اقتصادی کشور بوده، اهمیت حکمرانی خوب را در این پژوهش گوشزد می‌کند.

با عنایت به گذشت چندین سال از ابلاغ قوانین و مقررات مصوب در چارچوب سیاست‌های کلی اقتصادی و سلامت اداری و دوری از فساد و تأکید بر حفظ و مصرف بیت‌المال کشور، این سؤال مطرح می‌شود که آیا روند کنونی حرکت سیستم مالی در کشور، ما را به اهداف پیش‌بینی‌شده در جهت مصرف بهینه و حفظ بیت‌المال خواهد رساند؟ نکته‌ی قابل تأمل برانگیز آنکه بیت‌المال در نظام اقتصاد اسلامی بیشترین مباحث را به خود اختصاص داده است و دارای اهمیت و جایگاه ویژه‌ای است. امروز همه‌ی متفکران و اندیشمندان باوجدان برآنند که حکومت سالم و مردمی، حکومتی است که دارای سیستم مالی خوب باشد و انسان‌ها را از فقر و بیکاری و شکاف عمیق طبقاتی نجات بخشد. در مباحث اقتصادی و مالی، داشتن حکمرانی خوب نیز مورد تأکید واقع شده است. اتخاذ سیاست‌های پیش‌بینی‌شده و آشکارا و صریح دولت- که

نشان‌دهنده‌ی شفافیت فعالیت‌های دولت است- و همچنین بوروکراسی شفاف، پاسخ‌گویی دستگاه‌های اجرایی در قبال فعالیت‌های خود، مشارکت فعال مردم در امور اجتماعی و سیاسی و نیز برابری همه‌ی افراد در برابر قانون؛ می‌تواند راه نجات‌بخش آن نظام اقتصادی باشد. با توجه به شرایط خاص کشور ما و آموزه‌های اسلامی و اخلاقی در اقتصاد، تکاملی داشتن یک سیستم مالی که متناسب با حکمرانی خوب بوده و نگاه سیستم اسلامی داشته باشد، برای توسعه‌ی کشور امری ضروری است. به همین دلیل سنت حکمرانی حضرت علی(ع) به مقوله‌های مصرف و حفظ بیت‌المال، اعتدال، عدالت و حکمرانی ریشه در جهان‌بینی الهی و انسانی وی دارد. ایشان راه‌های دین را معتدل و عدالت را موجب پایایی انسان و نظام بخش حکومت می‌دانند و شاخص‌های حکمرانی خوب را تبیین می‌کنند. کشور ما نیز به‌عنوان کشور اسلامی و شیعی به‌منظور طراحی مفهومی سیستم مالی در جهت مصرف بهینه‌ی بیت‌المال، حکمرانی حضرت علی(ع) را الگوی رفتارها و سیاست‌ها و خط‌مشی‌های خود قرار خواهد داد. در همین امتداد شایسته است عوامل مالی کارآمدساز، حفظ و بهینه‌سازی مصرف بیت‌المال شناسایی و ابعاد و مؤلفه‌های آن نیز در پرتو سنت حکمرانی امام علی(ع) شناسایی و در سیستم حکمرانی کشور مورد بهره‌برداری قرار گیرند.

مفهوم حکمرانی خوب در نظام مالی در سطح بین‌المللی به طور فزاینده مورد توجه قرار دارد. نکته‌ی قابل توجه، این مهم است که به‌منظور نظم‌دهی در سیستم مالی، چگونه می‌توان حکمرانی خوب را در حوزه‌ی مالی عمومی اشاعه داد. از طرف دیگر، مبحث حکمرانی خوب در نظام مالی در کشور کمتر مورد توجه قرار گرفته است و نیازمند بررسی و مفهوم‌پردازی است. در رابطه با حکمرانی خوب نظام مالی، مطالبی در پژوهش‌های ارائه‌شده در سایر کشورها قابل توجه است. تحقق حکمرانی خوب در حوزه‌ی سلامت، نیازمند توجه به مباحث مختلفی است. به‌عنوان نمونه، تنظیم و تدوین پروتکل‌ها و چارچوب‌های سیاستی که منجر به حکمرانی خوب مالی و ارائه‌ی خدمات به‌صورت کارآمد و اثربخش بشود، همچون چارچوب‌های استراتژیک غیرمتمرکزسازی، در این رابطه ضروری است. (قاضی‌پور، ۱۳۸۹)

اصطلاح «حکمرانی خوب» (Good Governance)، یکی از اصطلاحات رایج در مباحث سیاسی امروز است. منظور از «حکمرانی خوب»، در نظام مالی اداره و تنظیم امور کشور و جامعه و رابطه‌ی دولت- شهروندان بر اساس دموکراسی (حق انتخاب مردم) حاکمیت قانون و دستگاه قضایی مؤثر و ... است.

بانک جهانی شش عامل را برای تحقق «حکمرانی خوب»، لازم دانسته است که عبارتند از:
(۱) به رسمیت شناختن حق انتخاب و اظهار نظر برای مردم و ضرورت پاسخ‌گویی حکومت در مقابل آنان؛

(۲) ثبات سیاسی و عدم خشونت: در فضای فاقد ثبات سیاسی و رواج خشونت، حکمرانی خوب، ممکن نیست. لذا برای حکمرانی خوب، ما نیازمند کاهش بی‌ثباتی سیاسی و خشونت هستیم و باید بکوشیم که در جامعه، ثبات سیاسی برقرار باشد و با خشونت مقابله شود. البته راه رسیدن به ثبات سیاسی، سرکوب نیست؛ بلکه باید با به‌کارگرفتن اراده و خواست جمعی، بی‌ثباتی، خشونت و تروریسم از جامعه رخ ببرند؛

(۳) اثربخشی دولت: به این معنا که دولت باید در انجام وظایف خود کارآمد و مؤثر باشد؛

(۴) حذف مقررات اضافی: بوروکراسی و مقررات اضافی علاوه بر اینکه موجب کندی انجام کارها می‌شود، می‌تواند موجب تحمیل هزینه و ایجاد بار مالی و مانع رشد اقتصادی باشد؛
(۵) حاکمیت قانون: در حکمرانی خوب، قانون بالاتر از اراده‌ی افراد در هر موقعیتی که باشند، قرار می‌گیرد؛

(۶) مبارزه با فساد: برای رسیدن به حکمرانی خوب باید مبارزه‌ای جدی و مستمر با انواع و اقسام فسادهای رایج انجام پذیرد و تلاش شود که ریشه‌ی فساد تا حد ممکن از دولت و جامعه کنده شود. تاریخ حکومت‌ها و دولت‌های حاکم بر جوامع بشری نشانگر این است که در دولت‌های غیر پاسخ‌گو، فساد اداری و مالی، امری رایج است و مانع توسعه و پیشرفت این جوامع می‌شود.

پس به‌طور خلاصه می‌توان گفت که حکمرانی خوب، در نظام مالی عبارت است از: «قائل شدن به حق انتخاب، اظهار نظر و پاسخ‌گویی، ثبات مالی، اثربخشی دولت در حوزه‌ی مالی، حذف مقررات اضافی، حاکمیت قانون و مبارزه با فساد.

حکومت و حاکم در نگاه امام علی (ع): نگاه امام علی (ع) به حکومت، نگاهی الهی است. نگاهی که با نگاه دنیامدارانه و قدرت‌محورانه تفاوت اساسی دارد. حضرت علی (ع) در آغاز حکومت خود، دلیل پذیرفتن آن مسئولیت بزرگ را گرفتن حق ستم‌دیده از ستمگر برشمرده و آن را پیمانی می‌داند که خداوند از عالمان گرفته است. ایشان در فرازی از کتاب نهج‌البلاغه می‌فرمایند: «سوگند به خدایی که دانه را شکافته و جانداران را آفریده است که اگر انبوه آن جماعت نمی‌بود، یا گردآمدن یاران، حجت را بر من تمام نمی‌کرد و خدا از عالمان پیمان نگرفته

بود که در برابر شکم‌بارگی ستمکاران و گرسنگی ستم‌کشان خاموشی نگزینند، افسار شتر خلافت را بر گردنش می‌افکنم و رهاش می‌کردم.» (نهج‌البلاغه، دشتی: ۳۰)

پیشینه

سیلوپرا، لیل، سیلوا و باروس (۲۰۱۷) نیز برای بررسی رابطه‌ی کیفیت حاکمیت شرکتی و ارزش شرکت در کشور برزیل انجام شد. آنان توپین و نسبت ارزش دفتری به ارزش بازار استفاده کردند. برای Q برای ارزش شرکت از دو معیار معیارهای حاکمیت شرکتی، علاوه بر شاخص گفته‌شده، از تعدادی از متغیرهای کنترلی مانند ساختار مالکیت، ساختار سرمایه، نقدینگی، سود هر سهم، سودآوری عملیاتی، فرصت‌های رشد آینده، اندازه‌ی شرکت، نوع عملیات، نوع صنعت و کیفیت کنترل سهام‌داران استفاده کردند. نتایج به‌دست‌آمده نشان می‌دهد که کیفیت حاکمیت شرکتی، تأثیر مثبت و قوی‌ای بر ارزش بازار شرکت‌ها دارد.

مبارک و پیوند (۱۳۸۹) نیز به شاخص‌های حکمرانی خوب از دیدگاه اسلام و تأثیر آن بر رشد اقتصادی پرداخته‌اند. نویسندگان این مقاله معتقدند که یکی از هدف‌های اصلی تمام نظام‌های اقتصادی به‌ویژه اقتصاد اسلامی، تحقق رشد و توسعه‌ی اقتصادی است. در این جهت، الگوهای گوناگون رشد اقتصادی به‌ویژه الگوهای رشد نئوکلاسیک، تفاوت در عملکرد اقتصادی کشورها را ناشی از تفاوت در عامل‌های اقتصادی مانند سرمایه (فیزیکی و انسانی) و بهره‌وری می‌دانند؛ درحالی‌که تفاوت در انباشت سرمایه و بهره‌وری، خود ریشه در عواملی دارد که اقتصاددانان نهادگرا آن را ساختار نهادی هر کشور معرفی می‌کنند.

بیت‌المال از دیدگاه نهج‌البلاغه: در این تحقیق سعی گردید تا این مطالب مورد کنکاش واقع شود که بیت‌المال چه نقش مهمی را در ساختار اقتصادی جامعه به عهده دارد و چگونه باید آن را مورد بهره‌برداری سالم و صحیح قرار داد و اینکه امام علی (ع) در دوران حکومت خود، چه عنایت خاصی نسبت به ذخیره‌ی بیت‌المال و بودجه‌ی مسلمین داشته و آن را همواره تحت اشراف عالی خود قرار داده است؟ (نوری همدانی، حسین ۱۳۸۹)

تحلیلی نظری پیرامون سیستم نظارت مالی کشور از منظر پاسخ‌گویی (باباخانی، جعفر ۱۳۹۲) در این مقاله تحلیل محتوایی از ساختار نظارت مالی کشور انجام گردید که حکمرانی خوب و قابلیت‌های نظارت مالی حاکم بر مصرف منابع مالی کشور از منظر پاسخ‌گویی مسئولیت عمومی مورد بررسی قرار گرفت

روش‌شناسی

این پژوهش از حیث هدف، کاربردی است. در فراگرد تحلیل این نوع پژوهش‌ها نیز عمدتاً از روش‌های کیفی استفاده می‌شود. تحقیقات کیفی بیشتر بر توصیف نقلی تأکید دارند و به‌منظور درک پدیده‌های اجتماعی انجام می‌شوند. (دلاور، ۱۳۹۲، ۳۰۸) از جمله نقش و کارکردهای تحقیق بنیادی، می‌توان به افزودن به قوانین و اصول علمی و پیشبرد منبع شناخت و روش‌شناسی اشاره کرد. (خاکی، ۱۳۹۲، ۹۴ و ۹۷) منبع اخذ اطلاعات در این پژوهش، متون برگزیده بوده و روش تحلیل، استقرایی و غیر آماری است. همچنین راهبرد مورد استفاده در این پژوهش، روش تحلیل مضمون بوده است. تحلیل مضمون را باید روش ویژه‌ای در نظر گرفت که یکی از مزایای آن، انعطاف‌پذیری است. (عابدی جعفری و همکاران، ۱۳۹۰، ۱۵۲)

یافته‌ها

گام اول: مرحله‌ی مقدماتی

انتخاب عنوان تحقیق موضوعی و کلیدواژه‌های آن: اولین کاری که در تحقیق موضوعی باید انجام دهیم، این است که عنوان موضوعی را که می‌خواهیم درباره‌ی آن تحقیق کنیم، با دو یا سه کلمه، معین و مشخص کنیم. در این راستا، با ملحوظ نظر قراردادن عنوان شناسایی عوامل کارآمد در حوزه‌ی مالی جهت حفظ بیت‌المال با کمک متخصصان علوم اسلامی و حدیث، کلیدواژه‌ی «بیت‌المال» برای ورود به محضر نهج‌البلاغه انتخاب شد.

(ب) آماده‌سازی اوراق اولیه‌ی تحقیق موضوعی و نگارش صفحه‌ی عنوان و ثبت گزارش آغاز تحقیق: در این مرحله، پژوهشگران، از کاغذهای استاندارد A۴ و ساماندهی صفحات، برای شروع تحقیق استفاده نموده است.

جدول شماره ۱- عوامل مالی کارآمد در پرتو سخنان امام علی (ع) با نگاه به بیت المال

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع))	سخنان امام علی (ع)
توجه به مردم و کمک از	ارتباط مدیریت با مردم	نترساندن مردم	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۲۴
مردم در مباحث مالی و اقتصادی	توجه به مردم	به انداز گرفتن از مردم	نهج البلاغه نامه ۲۵-ص ۴۲
		عدم همکاری در اعمال خلاف	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۶

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع))	سخنان امام علی (ع)
		لزوم همسطحی زندگی مسئولان با مردم	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۷
		حاکمیت قانون در رعایت پیمان ها	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۶
	شفافیت	حفظ اصول و ارزش ها	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۹
	قوانین	اصلاح نظام فکری و فرهنگ عمومی	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۶۶
	صحیح		
	تجارت	تعالی منابع انسانی درحوزه تدوین خط مشی های مالی	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۶
		ضرورت انجام تجارت برای همه مردم	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۹
		رسیدگی به شکایات مالیات دهندگان	نهج البلاغه نامه ۵۳- شرح ابن ابی الحدیث
	داشتن قوانین و خط مشی های مالی شفاف	عفو از مالیات	نهج البلاغه نامه ۵۳- منهج البراعه ج ۲۰
	ایجاد قوانین	منزلت میزان مالیات	نهج البلاغه نامه ۴۰-ص ۵۸
	صحیح در مالیات	مشروع بودن مالیات	نهج البلاغه نامه ۴۰-ص ۳۲
		دریافت عادلانه مالیات	نهج البلاغه، نامه ۲۵-ص ۴۴
		الزام پرداخت مالیات	نهج البلاغه نامه ۴۰-ص ۳۲
		رسیدگی به شکایات مالیات دهندگان	نهج البلاغه نامه ۵۳- شرح ابن ابی الحدیث

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع)	سخنان امام علی (ع)
قوانین مصرف	جلوگیری از رشد انگل‌های اقتصادی	سخت‌گیری در مصرف بیت‌المال	نهج البلاغه نامه ۵۳
			نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۳۲
قوانین مالی با متخلفان	عزل والیان فاسد	کیفر سخت خیانتکار بیت المال	نهج البلاغه نامه ۵۰- نامه ۵۳-ص ۵۹
			نهج البلاغه، نامه ۲۰-ص ۱۵
عدالت در تقسیم	تشویق و تهدید کارگزاران در تقسیم عادلانه ی بیت المال	نهج البلاغه نامه ۵۰-ص ۵۱	
توجه به عدالت در امور بیت المال	عدالت در توزیع	عدالت در در بیت المال عدالت با خویشاوندان	ذاکری، ج ۳-ص ۳۵
	تقسیم عادلانه بیت المال	نهج البلاغه نامه ۵۳	
	تقسیم عادلانه بیت المال	نهج البلاغه نامه ۵۳	
عدالت در اجرا	اجرای عدالت هر چند به ضرر باشد رعایت عدالت حتی با حد خوردگان	نهج البلاغه نامه ۵۳	
		نهج البلاغه نامه ۵۳	
دقت در مصرف بیت المال	جلوگیری از اتلاف بیت المال جلوگیری از اسراف بیت المال از اسراف	وسائل الشیعه، ج ۱۷	
		وسائل الشیعه، ج ۱۷	
		نهج البلاغه نامه ۵۳-نهج البلاغه نامه ۴۰	

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع))	سخنان امام علی (ع)
	نفی استثنا	نفی استثنا	نهج البلاغه نامه ۵۳
	تنبیه خاطی	مجازات و بدنام کردن فرد خائن	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۳۲
	صرف آبادانی درآمد	آباد کردن زمین	نهج البلاغه نامه ۵۳-منهاج البراعه ج ۲۰
توجه به بودجه ریزی مناسب	بودجه ریزی منصف	رعایت حقوق محرومان در تعیین بودجه	نهج البلاغه نامه ۵۳
(درآمدها و هزینه‌ها)	درآمد جهت صرف اصلاح امور	اصلاح امور مردم در بیت المال اصلاح و تقویت نیروهای مسلح	نهج البلاغه نامه ۵۳ نهج البلاغه نامه ۵۳-مهناج البراعه
	مصرف بیت المال جهت رفع نیاز مردم تامین معیشت	انعطاف در دریافت مالیات در موارد معقول رفع نیاز مردم به بیت المال دوام حکومت تامین معیشت	نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۶۸ نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۷۰ نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۶ نهج البلاغه نامه ۵۳-ص ۵۶
	حسابرس ی	حسابرسی از کارگزاران	نهج البلاغه نامه ۴۰-ص ۶۵

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع)	سخنان امام علی (ع)
حسابرسی و بازرسی صحیح و مستمر	نظارت بر بیت المال نظارت بر مخارج	نهج البلاغه - خطبه ۱۱۹ نهج البلاغه نامه ۶۷	
	نظارت مستمر	نظارت بر میهمانی‌ها	نهج البلاغه نامه ۴۷
	ضرورت توجه به نظارت مخفی		نهج البلاغه نامه ۵۳
	نظارت عادلانه مستمر		نهج البلاغه نامه ۵۳
حساب پس دهی	حساب پس دهی، پاسخگویی	نهج البلاغه نامه ۵۳ - نامه ۵	
اصل انصاف	منصف بودن	نهج البلاغه نامه ۵۱	
اصل عدم امتیاز خواهی	نگرفتن لوازم ضروری پرهیز از امتیازخواهی کارگزار از مردم	نهج البلاغه نامه ۵۱ نهج البلاغه نامه ۵۳	
عدم خشونت ویژگی‌ها و صفات	پرهیز از خشونت	نهج البلاغه نامه ۵۱	
حسن ظن مدیران و کارگزاران مالی سالم	اعتماد به مردم در اعلام دارایی‌ها	دعائم الاسلام، ج ۱	
محترم بودن	احترام اموال مردم	نهج البلاغه نامه ۵۱	
اصل امانتداری	خیانت در امانت الهی، خواری در دنیا	نهج البلاغه، نامه ۲۶	

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع))	سخنان امام علی (ع)
		امانت و دقت در امور مالی و بیت المال	نهج البلاغه نامه ۵۰- نامه ۵۳
حفظ			
حرمت	تاکید بر حفظ حرمت		نهج البلاغه، نامه ۶۰
دیگران			
اصل		دینداری، دلسوزی نسبت به اموال مسلمین	نهج البلاغه، نامه ۲۵،
دلسوزی			
اصل		کمک گرفتن از مردم	نهج البلاغه نامه ۵۱
همفکری			
اصل قانع		قناعت	به نقل از نهج السعاده، ج ۱،
بودن			
اصل		ساده زیستی	به نقل از کافی، ج ۱،
ساده			
بودن			
عدم			
سوئ		عدم سوء سابقه سو استفاده نکردن از قدرت	نهج البلاغه نامه ۲۵
سابقه			
قانع بودن		دعوت به قناعت و عدم حرص دنیا	نهج البلاغه حکمت ۲۶۷
اصل			
خداترس		خدا ترسی	نهج البلاغه نامه ۵۱
بودن			
متخصص		تخصص و خدمت رسانی بدون چشم داشت	انساب الاشراف، تحقیق محمودی، ج
بودن		از فرد مورد کمک	
اصل			
پذیرش		پذیرفتن اظهارات مالک	نهج البلاغه نامه ۲۵

مضمون	ابعاد	اجزا (مصادیق مستخرج از سخنان امام علی (ع)	سخنان امام علی (ع)
جلوگیری از احتکار	جلوگیری از احتکار	ضرورت تجارت	نهج البلاغه نامه ۵۳
نحوه اخذ درآمد	وارد نشدن در محدوده اموال	اجازه تقسیم زکات به مالک	نهج البلاغه نامه ۲۵
رفتار حرفه ای مدیران جهت حفظ بیت المال	اشتغال مولد	تاکید بر اشتغال و کار مولد	بحار الانوار، جلد ۲۳
نگاه به افراد شایسته	خودکفای بیگانگان	لزوم داشتن خودکفایی و عدم وابستگی به بیگانگان	وسائل الشیعه، ج ۵، کتاب الصلوة، أبواب
انتقاد شنوی	شایسته	شایسته سالاری	نهج البلاغه نامه ۵۳
رعایت حقوق محرومان	انتقاد شنوی	انتقاد پذیری و خویشتن ساز	نهج البلاغه نامه ۵۳- نامه ۵- خطبه ۲۱۷- نامه ۵۷

گام دوم: مرحله‌ی مفهوم‌یابی

این گام شامل نگارش متن کامل حدیث از نهج‌البلاغه با ذکر شماره‌ی ردیف و نشانی آن، تلاوت مکرر حدیث، بررسی مفاهیم حدیث، یادداشت سؤالات، بررسی مفاهیم حدیث در سیاق آن، یادداشت نظم‌ها و هماهنگی‌ها می‌باشد.

نکات تکمیلی نیز شامل به‌خاطر سپاری مفاهیم و سؤالات، از برکردن آیات اصلی، دست‌نزدن به دست‌نویس‌های تحقیق، بازنگری سراسری مفاهیم و مراجعه به متون تفسیری است (لسانی

فشارکی و مرادی زنجانی، ۱۳۹۱، صص ۶۳-۹۱) که در این پژوهش، از نهج‌البلاغه‌ی علامه دکتر جعفر شهیدی بهره گرفته شد.

در این گام، ۱۵۶۸ مفهوم پایه از نهج‌البلاغه و تفاسیر، احصا و متناسب با نیاز پژوهشی، گدگاری شدند.

گام سوم: مرحله‌ی گسترش یا فشرده‌کردن تحقیق موضوعی

از طریق تحقیق و بررسی کلمات مترادف با کلمات کلیدی، بررسی کلماتی که در مسیر مطالعه و تحقیق قرار گرفته‌اند و بررسی احادیث اصلی، می‌توان تحقیق موضوعی را گسترش داد و با تحقیق موضوعی در محدوده‌ی حزب مفصل، بررسی کلی احادیث قبل از حدیث اصلی نسبت به فشرده‌کردن تحقیق موضوعی اقدام نمود. (همان، صص ۹۳-۱۰۵) در این تحقیق، فشرده‌سازی صورت نگرفت و برای گسترش تحقیق، در بعضی از سیاق‌ها، احادیث اصلی در سراسر نهج‌البلاغه بررسی شد.

در گام نهایی تحقیق، طی جریان رفت و برگشتی بین مفاهیم و برداشت‌ها، ابواب (مضامین فراگیر) و فصول (مضامین سازمان‌دهنده) تعیین شدند. این فراگرد حاصل مقایسه‌ی مستمر مضامین و جریان رفت و برگشتی متعدد بین آن‌ها بوده است؛ به نحوی که نقش هر ویژگی در شکل‌دهی به عوامل مالی کارآمد جهت حفظ بیت‌المال در پرتو سخنان امام علی (ع) را نشان می‌دهند.

بر اساس یافته‌های این پژوهش، در نهایت شش مضمون و ۳۸ تم، ویژگی‌های شکل‌دهنده‌ی عوامل مالی کارآمد جهت حفظ بیت‌المال را معرفی می‌کنند.

نمودار شماره ۱: شبکه مضامین عواملی مالی کارآمد حفظ بیت‌المال در پرتو سخنان امام علی(ع)

بحث و نتیجه‌گیری

هدف این پژوهش، شناسایی عوامل کارآمدساز حفظ و بهینه‌سازی مصرف بیت‌المال و شناخت ابعاد و مؤلفه‌های آن در پرتو سنت حکمرانی امام علی (ع) برای بهره‌گیری از آن در حکمرانی بوده است. پس از این رو ضمن تحلیل تم، تلاش شد تا مختصات یک سیستم مالی کارآمد برای حفظ بیت‌المال از نگاه امام علی (ع) طراحی شود. تم‌های حاصله عبارت بودند از: ارتباط با مردم؛ توجه به مردم؛ شفافیت قوانین تجارت؛ قوانین صحیح مالیاتی؛ قوانین ناظر بر مصرف؛ قوانین مالی مهار خطاکاران؛ عدالت در تقسیم؛ عدالت در توزیع؛ عدالت در اجرا؛ جلوگیری از اسراف؛ منصف‌بودن؛ عدم امتیازخواهی؛ عدم خشونت‌خواهی؛ حسن ظن به مردم؛ رعایت احترام مردم؛ امانت‌داری؛ دلسوزی؛ هم‌فکری و اخذ کمک به مردم؛ قانع‌بودن؛ ساده‌بودن؛ سوء سابقه نداشتن؛ خداترس‌بودن؛ متخصص و شایسته‌بودن؛ پرهیز از احتکار؛ اخذ درآمد سالم؛ تنبیه خاطی؛ بودجه‌ریزی منصفانه؛ اصلاح امور؛ رسیدگی به نیازهای مردم؛ حساب‌رسی؛ نظارت؛ حساب پس‌دهی؛ اشتغال‌زایی؛ خودکفایی؛ شایسته‌سالاری؛ رسیدگی به محرومان؛ شایسته‌سالاری؛ رسیدگی به محرومان؛ انتقادپذیری.

ضامین اصلی نیز عبارتند از:

الف) توجه به مردم و اخذ کمک از مردم: سیستم مالی کارآمد در دستگاه‌های اجرایی بدون تکیه به مردم نمی‌تواند موفق بشود و بایستی مردم را در جریان امور مالی و مباحث اقتصادی بگذارد؛

ب) داشتن قوانین و خط مشی‌های مالی شفاف: سیستم مالی کارآمد در دستگاه‌های اجرایی باید از قوانین شفاف مصرف، قوانین مالیاتی سالم، قوانین تجارت و قوانین مالی نحوه‌ی مهار متخلفان بهره‌مند باشد؛

ج) مختصات مجریان مالی سالم: مجریان باید خداترس بوده و از حیث التزام به اخلاق و هم رعایت بایدها و نبایدها، مطیع محض اوامر و نواهی شرعی باشند. همچنین متعهد به عدم امتیازخواهی، خدمت‌محوری و خداجویی بوده و تقوی‌مدار و خویش‌دار باشند. امام علی (ع) تقوی را همچون مرکب رami می‌بینند که راکب خود را به آرامی به سرمنزل مقصود می‌رساند.

د) رعایت انصاف: مجریان باید از اخذ مالیات از لوازم ضروری و از خشونت پرهیزند و احترام اموال مردم را نگه دارند و خداترس باشند. خداترسی، نترساندن مردم و سوءاستفاده نکردن از قدرت را شامل می‌شود.

ه) رفتار مجریان مالی: گلوگاه اقتصادی، ممکن است مقدمات لغزش هر کارگزاری را فراهم کند و خیانت در بیت‌المال را در پی داشته باشد. امام علی(ع) نیز در این باره بسیار سخت و دقیق بوده و مدیران اقتصادی را زیر ذره‌بین نظارت خود می‌گرفتند و بر این باور بودند که مدیران اقتصادی باید علاوه برداشتن شرایط عمومی، شرایط خاصی را داشته باشند. این شرایط خاص؛ رعایت انصاف و حرکت بر مسیر شکیبایی در فراهم‌ساختن نیازهای مردم، عدم تعرض و عدم فروش اموال مردم برای اخذ مالیات، عدم دست‌درازی به مال مردم به هر عذر و بهانه‌ای، پرواپیشگی و عدم توجه به خواسته‌های نامشروع نفسانی و بی‌اعتنایی به دنیا با این باور که «حُبُّ الدُّنْيَا، رَأْسُ كُلِّ خَطِيئَةٍ» را شامل می‌شود.

امام علی(ع) در نامه‌ای به زیادبن ابیه، به او هشدار می‌دهند که مبدا در بیت‌المال خیانت کند که برایش مجازات سختی را به دنبال خواهد داشت. در ضمن او را به میانه‌روی در امور اقتصادی و عدم اسراف فرامی‌خوانند. (نهج‌البلاغه، نامه‌ی ۲۰)

امام علی(ع) مأموران مالیاتی را به خداترسی دعوت می‌کنند که نباید هنگام اخذ مالیات، مردم را بترسانند. نباید به‌زور و بیش از مقدار معین مالیات بگیرند. نباید مسلط بر مالیات‌دهندگان باشند. نباید وارد خانه مردم شوند و از دسترنج مردم تغذیه کنند.

امام علی(ع) هم در قالب موازین تریبی و تعزیری و هم در قالب مواظ اخلاقی و ترغیبی، به دنبال ارائه‌ی حکومتی منزه و به دور از مظاهر فساد در خدمت‌رسانی به مردم بودند.

و) نظارت و پاسخ‌گویی و حساب پس‌دهی: امام علی(ع) همواره نظارت بر روند مصرف و مخارج کارگزاران و میهمانان، نظارت داشتند و حفظ بیت‌المال را در اولویت قرار می‌دادند؛

ز) عدالت در استفاده از بیت‌المال: اجرای عدالت و عدالت‌خواهی، معمولاً همراه با مشکلات طاق‌ت‌فرسایی است که برای هرکسی، قابل تحمل نیست. بی‌گمان، قسط و عدالت، از مهم‌ترین اهداف بعثت انبیای الهی بوده و وجود جامعه‌ی اسلامی بدون عدالت، معنا ندارد. از این‌رو، امام علی(علیه‌السلام) نهایت تلاش را در اجرای عدالت اسلامی در همه‌ی ابعاد مبذول می‌کردند. ایشان به‌ویژه در استفاده از بیت‌المال بسیار حساس بودند تا آنجا که درباره‌ی ایشان گفته شده است که قُتِلَ عَلِيُّ لَشِدَّةِ عَدَالَتِهِ. جلوه‌ی این عدالت در استفاده از بیت‌المال عبارتند از: رعایت عدالت با خویشان، تقسیم عادلانه‌ی بیت‌المال، نادیده‌گرفتن خویشان در مجازات و اجرای عدالت هرچند بر ضرر خود باشد.

نگارنده که سال‌های زیادی در حوزه‌ی سیستم نظارت مالی کار کرده و همچنین مطالعاتی در مبانی نظری و عملیاتی مالی دارد؛ معتقد است براساس تطابق فرمایش امیرالمؤمنین (ع)؛ در قانون محاسبات عمومی فعلی کشور، جایگاه مناسبی برای ایفای مسؤولیت پاسخ‌گویان مالی توسط مقامات دستگاه‌های اجرایی پیش‌بینی نشده و این وظیفه‌ی مهم را به ذی‌حسابان منصوب از وزرات امور اقتصاد و دارایی محول کرده‌اند. با عنایت به تأکید حضرت علی (ع) برای حفظ بیت‌المال مردم، دو متغیر مهم (مردم‌سالاری و پاسخ‌گویی مالی و عملیاتی) در نظام‌های سیاسی تأکید شده است که متأسفانه این موضوعات توسط رؤسای دستگاه‌های اجرایی، از اهمیت کمی برخوردار است. در این خصوص پیشنهاد می‌شود:

۱) دستگاه‌های نظارتی برای حفظ بیت‌المال در پرتو سخنان امام علی (ع) عمدتاً بر فعالیت‌ها و برنامه‌های مصوب تأکید کنند و بنابراین باید روش‌های به‌روز و کنترل‌های نوینی طراحی شود تا جهت نظارت بر مصرف منابع به تأکید بر اندازه‌گیری برون‌داد و اثربخشی نتایج تغییر یابد؛

۲) برای شفاف‌سازی مسؤولیت پاسخ‌گویی مالی مقامات مصرف‌کننده‌ی منابع مالی و فراهم‌شدن زمینه‌های لازم برای تحقق آن، سیستم نظارت مالی «ذی‌حساب‌محور» حاکم بر قانون محاسبات عمومی، باید جای خود را با یک سیستم نظارتی «رئیس دستگاه اجرایی محور» تعویض شود؛

۳) فرآیندهای مالی در دستگاه‌های اجرایی کوچک شوند. به‌عنوان مثال دولت در اجرای سیاست‌های عدم تمرکز وزرات امور اقتصاد و دارایی، می‌تواند به جای استقرار خزانه‌دار در دستگاه‌های اجرایی، شعبه‌ی خزانه‌داری را در برخی مناطق تهران و مراکز استان‌ها و در شهرستان‌ها در محل اداره‌ی امور اقتصادی و دارایی ایجاد کند؛

۴) نظام حساب‌داری و گزارش‌گری مالی در اجرای مسؤولیت پاسخ‌گویی اعم از مالی، نقش در خور ملاحظه‌ای ایفا کند؛

۵) اصلاح بنیادی در قانون محاسبات عمومی به‌عنوان ناظر سیستم مالی توسط دانشگاهیان و اهل علم و متخصص در این حوزه.

منابع:

- خلیلی، عارف (۱۳۹۰)، *پیشگیری از فساد مالی و اداری*، تهران، انتشارات گل
- خطبه‌سرا، ابوالفضل (۱۳۹۵)، *چارچوب‌های حقوقی فساد مالی*، تهران، انتشارات مهرپویا
- دلشاد تهرانی، مصطفی (۱۳۷۹)، *دولت آفتاب*، چاپ اول، انتشارات دریا
- رشاد، علی‌اکبر (۱۳۸۰)، *دانشنامه‌ی امام علی (ع)*، ج ۷، چاپ پنجم، سازمان انتشارات پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی.
- شهیدی محمدجعفر (۱۳۸۳) *ترجمه نهج البلاغه*، چاپ سوم، دفتر نشر فرهنگ اسلامی.
- فاضلی، محمد (۱۳۹۵)، *مقدمه‌ای بر سنجش فساد اداری و مالی*، انتشارات مهرپویا
- فراهانی فرد، سعید، *اقتصاد منابع طبیعی از منظر اسلام (اصول و مبانی)* (۱۳۸۹)، پژوهشگاه فرهنگ و اندیشه‌ی اسلامی
- لسانی فشارکی، مرادی زنجانی (۱۳۹۳)، *روش تحقیق موضوعی در قرآن کریم*